

УДК 347.77

Ю.Л. БОШИЦЬКИЙ

*Юрій Ладиславович Бошицький, професор,
заслужений юрист України, ректор Київського уні-
верситету права НАН України*

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Підвищення рівня соціально-економічного розвитку країн значною мірою залежить від ефективного використання різноманітних об'єктів інтелектуальної власності. Ці об'єкти виникають завдяки інтелекту людини, її знанням та досвіду і зазвичай цінуються надзвичайно високо й коштують дорого. Україна має «піонерські» винаходи і новітні розробки у сфері електрозварювання, матеріалознавства, лазерної, криогенної, аерокосмічної техніки, суднобудування, засобів зв'язку і телекомунікацій, програмних продуктів. З'явилося багато нових сфер інтелектуальної діяльності, результати якої потребують правової охорони й регулювання. Зокрема, виникла потреба в охороні біологічних досягнень, включаючи селекційні, так само як і інтелектуальних результатів, що пов'язані з появою нових технічних засобів. З появою електронно-обчислювальних машин почали створюватися нові групи технічних досягнень, які отримали матеріальне втілення, тому на порядку денному постала потреба програмного забезпечення, баз даних. Поява звуко- і відеозаписуючої апаратури поставила питання охорони прав на записи артистів-виконавців, прав організацій, що здійснюють такі записи, а розповсюдження радіо й телебачення – про права студій на передачі, що ними транслюються. Перелік таких нових сфер стрімко зростає, зокрема, актуальними є надання охорони досягненням генетики, новим різновидам комп'ютерних програм, зокрема Інтернет-сайтів, наукових відкриттів тощо. Збільшується значення такого об'єкта права інтелектуальної власності, як нерозкрита інформація, включаючи секрети виробництва. Це не тільки знання та досвід виробничо-технічного характеру, а й різноманітна нетехнічна інформація – дані про організацію і економіку виробництва, маркетинг, комерційні знання, джерела фінансування, бізнес-плани тощо.

На сьогодні зазначені галузі розвиваються у провідних країнах особливо швидкими темпами, іноді до 100 % на рік. Україна, яка характеризується переважанням низькотехнологічних галузей (3-го та 4-го укладів), може обрати шлях поступового, повільного розвитку, або зосередити всі наявні та потенційні можливості й зробити інноваційний прорив, який буде відзначатися стрімким розвитком галузей вищих укладів. Необхідні передумови для такого інноваційного прориву наша країна та Національна академія наук України (далі – НАН України) має, що зумовлено ще наявним людським капіталом, високим рівнем освіти та науки. Це вимагає відповідного реформування системи освіти, науки з метою активізації інвестиційних процесів у людський капітал, формування загального сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату, вдосконалення інституційного середовища, створення розвиненої інноваційної інфраструктури, загалом побудови інформаційного суспільства, в якому має діяти і нова національна інвестиційна система, контури якої є зрозумілими та опрацьованими, але не отримали належної реалізації.

Постає необхідність розробки економічної стратегії, яка ґрунтується на засадах модернізації економіки і суспільства та де визначальну роль відіграє не тільки технологічне, а й соціальне проектування. Дана стратегія має спиратися на інноваційну компоненту, оскільки інновації передбачають не лише технічно й технологічно нові продукти, а й нові ринки, залучення та використання творчого потенціалу нації.

Закони ринкової економіки вимагають, щоб науково-технічні дослідження та виробництво розглядалися як єдиний процес, як стадії єдиного циклу. Виробництво завжди буде вимагати від науки та від

науково-технічних досліджень усе нових і нових рішень, тобто винаходів та інших досягнень, які б невпинно підвищували ефективність суспільного виробництва.

Створення нових об'єктів інтелектуальної власності в системі Національної академії наук, зокрема наукових відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків супроводжується багатьма питаннями, серед яких важливе місце посідають і проблеми правової охорони цих об'єктів, прав та інтересів їхніх творців. Тому вдосконалення правової охорони інтелектуальної діяльності, належна охорона її результатів – обов'язок усього суспільства – державних діячів, вчених, практиків і особливо юристів. Безумовно, ці питання потрібно розглядати комплексно.

Відомо, що запровадження науково-технічних досягнень у виробництво значно підвищує його технічний рівень, продуктивність, ефективність, поліпшує безпеку праці. А об'єкти інтелектуальної власності можуть давати значні прибутки. Так, наприклад, торговельні марки – одне зі стабільних джерел доходів компаній. Із щорічного звіту консалтингової фірми Interbrand за 2010 р. видно, що найбільш дорогими залишаються марки технологічних компаній. Так, вартість торговельної марки Microsoft-Windows становить 70 197 млн доларів, Mercedes – 21 105, IBM – 53 184, Hewlett-Packard – 20 572, Nokia – 38 528, Toyota – 18 824, General Electric – 38 128, Ford – 36 368, Disney – 33 553, Sony – 16 410, McDonald's – 27 859, Honda – 15 245 млн доларів тощо¹. Торговельні марки, як і інші об'єкти інтелектуальної власності, є предметом ліцензійних угод на право їх використання іншими, у тому числі зарубіжними фірмами. Торгівля ліцензіями – досить вигідний бізнес, який забезпечує власникам патентів значну вигоду. Предметом торгівлі можуть бути й самі об'єкти інтелектуальної власності.

Специфіка об'єктів інтелектуальної власності та системи джерел права в цій сфері в праві інтелектуальної власності дає змогу виділити чотири відносно самостійних його інститути. Водночас кожний інститут має свої особливості, характерні функції і принципи, які відображаються в правових нормах. Такими інститутами виступають: інститут авторського права і суміжних прав; інститут патентного права; інститут комерційних позначень; інститут правової охорони нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності.

Основними засобами вдосконалення законодавства у сфері інтелектуальної діяльності в НАН України є підвищення якості нормативної бази, посилення наукової обґрунтованості та демократизації правотворчості й правозастосування. Власник інтелектуального продукту, отримавши монополію на використання об'єкта охорони, може отримувати прибуток. Суспільство також може більш повно задовольнити власні потреби за рахунок впровадження цих об'єктів у виробництво. Тому питання належного захисту прав та інтересів авторів і держави вимагають першочергового вирішення. Відомо, що тільки та держава може вважатися цивілізованою, яка може захистити власний інтелектуальний потенціал. Як правило, це відбувається у двох напрямках. Перший із них – створення відповідної нормативної бази, яка стимулювала б появу нових об'єктів інтелектуальної власності. Другий напрям – це забезпечення гарантованого та ефективного судового захисту порушених прав суб'єктів правовідносин у галузі інтелектуальної власності. Обидва напрями взаємопов'язані. Права, надані власникам охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності, нічого не варті, якщо вони не забезпечені адекватним та ефективним захистом в адміністративному або судовому порядку. Також у цьому зв'язку потрібно привести національне законодавство у відповідність із правовими нормами, що діють у країнах-членах ЄС. А це потребує подальшого удосконалення системи судових органів.

Діяльність НАН України з організації та виконання фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також сприяння впровадженню у виробництво сучасних технологій обумовлює суттєве значення розвитку в НАН України ефективної системи створення, охорони та використання об'єктів права інтелектуальної власності (далі – ОІВ). Характерними є принципові зміни в організації та правовому забезпеченні в НАН України діяльності зі створення та використання ОІВ у 90-х – 2000 рр., що пов'язано зі становленням у нашій країні законодавства з охорони прав інтелектуальної власності, переходу до ринкових відносин з суб'єктами господарювання, розвитку зовнішньоекономічної діяльності наукових установ.

Історичний аналіз діяльності наукових установ НАН України у патентно-ліцензійній сфері свідчить, що до 1991 р. установи щорічно подавали 3600–3800 заявок на винаходи та отримували 2100–2400 авторських свідоцтв. У зарубіжних країнах щорічно отримувалось 70–130 патентів на винаходи. Вказані показники відображали значний науково-технічний потенціал наукових установ НАН України, однак у цілому показники діяльності з патентування в Україні, інших країнах СРСР були зіставні з показниками розвинутих країн світу 1991–2002 років. Економічна криза 90-х рр, пов'язана з розпадом СРСР, зменшення на порядок обсягів фінансування наукових досліджень в Україні, зміна внутрішньополітичних та економічних пріоритетів позначилися на діяльності наукових установ НАН України з падінням обсягів подання заявок на винаходи у 10–13 разів. Практично повністю припинилося патентування винаходів у країні далекого зарубіжжя. Щорічні обсяги подання заявок на охорону прав на винаходи до країн СНД становили незначну кількість – 17–20 заявок на рік. У цілому в Україні зазначені фактори призвели до скорочення кількості винахідників та раціоналізаторів з 1991 р. до 2002 р. більш ніж у 20 разів, з 800–1100 тис. у 1986–1991 рр. до 45 тис. у 2002 році.

Значні проблеми виникли із забезпеченням патентною інформацією в Україні. До 1991 р. це відбувалося через Патентний фонд Державної науково-технічної бібліотеки (далі – ДНТБ) та 17 регіональних центрів науково-технічної інформації у Харкові, Сімферополі, Львові й інших містах. Із 1992 р., у зв'язку зі зменшенням фінансування, одержання патентної інформації ДНТБ та регіональними центрами зупинилося. Припинилося підписання реферативного журналу «Изобретения стран мира», що було основним джерелом патентної інформації для винахідників. Хоча на створене у 1992 р. Державне патентне відомство покладалося завдання комплектування Українського патентного фонду (патентної бібліотеки) (п. 4 Положення про Держпатент, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 411), ця робота не була організована на належному рівні. Критична ситуація склалася з діяльністю патентно-ліцензійних відділів установ бюджетної сфери, включаючи систему НАН України.

Протягом 90-х років минулого століття підрозділи з патентно-ліцензійної роботи (охорони інтелектуальної власності) в наукових установах, організаціях та на підприємствах України були практично ліквідовані. У наукових установах НАН України зменшення кількості працівників патентно-ліцензійних відділів зменшилося з 7–12 осіб у великих установах до 2–3 осіб та в інших установах – із 3–4 осіб до одного фахівця або таких фахівців взагалі не стало.

Ситуація змінилася лише при розробці проекту Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», прийнятого у 2006 році. За ініціативою НАН України до Закону були внесені положення щодо утворення в органах виконавчої влади НАН України, галузевих академіях наук, установ, що входять до сфери їх компетенції – підрозділів з інноваційної діяльності, трансферу технологій, охорони інтелектуальної власності. Суттєвим чинником розвитку патентно-ліцензійної діяльності в Академії наук стало прийняття Президією НАН України розпорядження «Про підрозділи з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності» № 15 від 16 січня 2007 року.

Цим розпорядженням з метою підвищення рівня охорони об'єктів права інтелектуальної власності в установах НАН України, а також забезпечення маркетингу результатів наукових розробок та розширення їх впровадження було затверджено: Типове положення про структурний підрозділ з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності наукових установ НАН України; Положення про використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України; Примірні договори про службові об'єкти права інтелектуальної власності та виплату винагороди за їх використання та Примірний договір між творцями об'єктів права інтелектуальної власності тощо.

Керівників наукових установ НАН України, діяльність яких пов'язана зі створенням винаходів та інших об'єктів права інтелектуальної власності, впровадженням результатів наукових розробок, було зобов'язано утворювати, а також реорганізовувати підрозділи з патентно-ліцензійної та винахідницької роботи, передбачити у таких структурних підрозділах посади наукових співробітників, які займаються питаннями кон'юнктурних, маркетингових, патентних досліджень, трансфером технологій. Було запропоновано розглянути питання про внесення доповнень до колективних договорів стосовно визначення розміру та порядку виплати винагороди, преміювання за створення й використання об'єктів права інтелектуальної власності, що створюються працівниками установ.

Такі заходи поступово привели до утворення підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності. У 2013–2017 рр. стала помітною негативна тенденція подання заявок на винаходи, що пов'язано зі зменшенням фінансування проведення наукових досліджень та обмеженням у 2013–2014 рр. або неможливістю використання коштів, які отримують наукові установи від госпдоговірної діяльності. Разом із тим за ініціативою НАН України Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (в редакції від 26 листопада 2015 р.) були передбачені положення щодо створення науковими установами господарських товариств з метою використання об'єктів права інтелектуальної власності (ст. 60); здійснювалося вдосконалення використання створених в наукових установах ОІВ при реалізації науково-технічних проектів спільно з суб'єктами господарювання (постанови бюро Президії НАН України від 13 грудня 2017 р. № 340, від 07 жовтня 2015 р. № 236), використання ОІВ при утворенні господарських товариств (розпорядження Президії НАН України від 17 травня 2016 р. № 293).

Відбулися певні зміни щодо нормативне забезпечення охорони та використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України. Так, основні акти, що визначають особливості створення, охорони та використання ОІВ в НАН України, включають: Статут НАН України (ухвалений Загальними зборами НАН України, постанова від 14 квітня 2016 р. № 2), Основні принципи організації та діяльності наукової установи НАН України (затвержені постановою Президії НАН України від 14 вересня 2016 р. № 180), розпорядження «Про підрозділи з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності» № 15 від 16 січня 2007 р. та затверджені цим розпорядженням: Типове положення про структурний підрозділ з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності наукових установ НАН України; Положення про використання об'єктів права

інтелектуальної власності в НАН України; Примірні договори про службові об'єкти права інтелектуальної власності та виплату винагороди за їх використання та примірний договір між творцями об'єктів права інтелектуальної власності.

До основних завдань НАН України згідно зі статутом входить: забезпечення належного захисту і реалізації прав вітчизняних вчених на створені ними об'єкти інтелектуальної власності (п. 2.1.8). Відповідно до Основних принципів до зобов'язань керівника наукової установи включено захист прав інтелектуальної власності на результати наукової та науково-технічної діяльності, отримані за рахунок коштів державного бюджету (п. 4.17.8). При підготовці та вдосконаленні Положення про використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України брали до уваги досвід вироблення політики з охорони й використання ОІВ у наукових установах і університетах США та ЄС, рекомендації ВОІВ з підготовки Керівництва з розробки політики у сфері інтелектуальної власності для університетів та науково-дослідних організацій 2000 р.² тощо.

Також акти НАН України у сфері охорони та використання ОІВ включають і документи щодо особливостей бухгалтерського обліку нематеріальних активів³, утворення господарських товариств з метою використання ОІВ⁴, проведення конкурсу за досягнення кращих показників у винахідницькій роботі, створенні, охороні й використанні об'єктів інтелектуальної власності в установах НАН України та за звання «Винахідник року Національної академії наук України»⁵, перевірки діяльності наукових установ НАН України з охорони інтелектуальної власності та трансферу технологій⁶. Охороні права на ОІВ присвячені окремі положення актів НАН України з формування тематики та контролю за виконанням наукових досліджень⁷, здійснення цільових програм наукових досліджень⁸, конкурсного відбору науково-технічних проектів установ НАН України тощо⁹.

Суттєве значення для узагальнення і контролю діяльності з охорони та використання ОІВ в НАН України мають розпорядження Президії НАН України щодо підготовки річних звітів наукових установ¹⁰. Так, звіти наукових установ повинні містити інформацію про найбільш важливі результати діяльності установ зі створення та використання ОІВ; поданих заявок на ОІВ і отриманих охоронних документів; видів та кількості укладених ліцензійних договорів та інших договорів про трансфер технологій; кількості й видів охоронних документів, що підтримуються у силі; інформацію щодо нематеріальних активів. Стало характерним і підготовка та направлення в наукові установи НАН України рекомендацій щодо практичних питань реалізації прав інтелектуальної власності. Вони включають питання застосування положень законодавства стосовно трансферу технологій¹¹, бухгалтерського обліку нематеріальних активів (розпорядження Президії НАН України від 15 червня 2015 р. № 430), створення господарських товариств для використання ОІВ (розпорядження Президії НАН України від 17 травня 2016 р. № 293), питання укладання різних видів договорів про трансфер технологій, визначення ставок роялті, розгляду суперечок щодо укладання ліцензійних та інших видів договорів¹² тощо. Особливе значення мають акти щодо здійснення діяльності установ з охорони інтелектуальної власності у сфері службового винахідництва, укладання договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності та забезпечення охорони прав інтелектуальної власності тощо.

У сфері трансферу технологій компетенцію НАН України визначено Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій». Так, у ст. 8 «Повноваження центральних органів виконавчої влади, Національної академії наук України та галузевих академій наук у сфері трансферу технологій» зазначено повноваження НАН України щодо: забезпечення формування баз даних про технології та/або їх складові, майнові права, зокрема про майнові права інтелектуальної власності, які належать організаціям, що входять до сфери управління Академії наук, доступ до них осіб, заінтересованих у використанні певної технології та/або її складових; подання уповноваженому органу з питань реалізації державної політики у сфері трансферу технологій клопотання про необхідність підтримання патентування технологій та/або їх складових за межами України; участь у підготовці проектів договорів про трансфер технологій; здійснення контролю за передачею майнових прав на технології та їх складові, створені за бюджетні кошти, підприємствам, науковим установам, організаціям та вищим навчальним закладам, які у своїй діяльності будуть використовувати ці технології відповідно до укладеного договору; здійснення контролю за виплатою організаціям, які у своїй діяльності будуть використовувати технології та/або їх складові, винагороди авторам технологій та/або їх складових; здійснення контролю за веденням обліку технологій та/або їх складових у складі майна організацій.

Президією НАН України розпорядженням від 16 січня 2008 р. № 15 було прийнято Типове положення про підрозділ з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності наукових установ НАН України, яке передбачало: можливість утворення підрозділу як науково-дослідного підрозділу з відкриттям наукової тематики або як підрозділу, що виконує науково-технічну, науково-організаційну та науково-методичну роботу, а також можливість введення до посад працівників підрозділу посад наукових співробітників, які займаються питаннями патентних досліджень, маркетингових, кон'юнктурних досліджень та трансфером технологій (зокрема, можуть вводитися посади головного, провідного, наукового, старшого наукового співробітника, молодшого наукового співробітника) та

посади інших працівників. Вказане мало суттєве значення для підвищення рівня оплати праці працівників підрозділів і створення умов щодо залучення до роботи кваліфікованих працівників. Завдання підрозділу – проведення досліджень з метою виявлення об'єктів права інтелектуальної власності, забезпечення набуття прав та одержання охоронних документів; проведення та організація маркетингових, патентно-кон'юнктурних досліджень тощо.

Розширилася компетенція підрозділу у галузі маркетингу та трансферу технологій, який має здійснювати заходи з використання результатів НДДКР, ОІВ, організовувати, надавати методичну допомогу та виконувати маркетингові, у тому числі патентно-кон'юнктурні дослідження. Прийняття нового Положення привело структуру організації патентно-ліцензійної діяльності у системі НАН України до вимог сьогодення та запровадило нові напрями діяльності підрозділів, спрямованих значною мірою на комерціалізацію розробок наукових установ.

До організацій інфраструктури НАН України ввійшов Центр досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України, який утворено у 1997 році. Його функції – це проведення науково-дослідних робіт у сфері інтелектуальної власності та трансферу технологій і вдосконалення охорони результатів досліджень в НАН України; участь у підготовці проектів нормативно-правових актів України та НАН України; здійснення заходів з охорони прав інтелектуальної власності та правового забезпечення трансферу технологій у наукових установах та організаціях НАН України. Центр бере участь у підготовці проектів законодавчих актів, співпрацює з їх розробки із комітетами Верховної Ради України, міністерствами та іншими органами виконавчої влади, бере участь у міжнародному співробітництві з охорони інтелектуальної власності.

Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України було подано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (№ 10686 від 03 липня 2012 р.). Законопроект передбачав посилити адміністративний вплив на передачу технологій із замкнутою існуючою компетенцією органів державної влади і Національної та галузевих академій наук. Так, наукові установи, організації, вищі навчальні заклади, що створили технологію, мали інформувати уповноважений орган (МОН України) про створені технології з правом обмеження з боку уповноваженого органу майнових прав на використання і розпорядження технологією. За проектом Закону обмеження прав могло бути здійснено, якщо технології віднесено до сфери національної безпеки та оборони, визнано такими, що повинні використовуватися в публічних інтересах, доведено до промислового використання й реалізації готової продукції виключно за рахунок бюджетних коштів. При повному обмеженні прав розпорядження ними має здійснювати уповноважений орган (ст. 11). Слід зазначити, що закон не визначав порядок поведінки уповноваженого органу з технологіями, права на які обмежено. Закон також не визначав поняття «публічні інтереси», що створювало можливість віднесення до «публічних інтересів» будь-яких технологій та відповідного обмеження прав на них. Вказані положення суперечили як чинному законодавству України, так і досвіду вирішення аналогічних питань у Європейському Союзі, країнах СНД та США. Усі ці аргументи було викладено у листі НАН України від 15 серпня 2012 р. до Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. За підтримки Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, а також Держінформнауки України пропозиції до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» фахівців НАН України були використані при підготовці законопроекту № 10686 до другого читання з прийняттям ст. 11 у новій редакції, де визначалося, що майнові права на технологію та/або її складові, створені у процесі виконання НДДКР, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, належать установам, організаціям та підприємствам – виконавцям цих робіт (далі – виконавці) відповідно до ЦК України, крім випадків, якщо технологію та/або її складові віднесено до державної таємниці та в інших випадках, визначених законом. Таким чином, вказані положення пропонували вирішення питання, коли при визначенні державного органу набувачем майнових прав інтелектуальної власності - вказаним органом не здійснюються заходи з охорони ОІВ, подання заявок, виплати винагороди творцям, а також облік ОІВ як нематеріальних активів.

З урахування прийняття нової редакції Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 2 жовтня 2012 р. актуальним стало розповсюдження нового режиму розподілу прав на всі об'єкти права інтелектуальної власності, а не лише на ОІВ, що є об'єктом технології або її складовою.

Нині режим розподілу майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності, що створюються під час проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт за рахунок бюджетних коштів, на цей час відповідає принципам регламентів ЄС з проведення Рамкових програм досліджень, у тому числі регламенту № 1290/2013, який визначає правила участі та розповсюдження результатів у програмі «Горизонт 2020» – Рамковій програмі досліджень та інновацій (2014–2020). Однак законодавство України, що визначає особливості використання ОІВ, які створюються за рахунок бюджетних коштів, не є повним, не враховує суттєві елементи політики ЄС з передачі знань та положення актів провідних зарубіжних країн. Законодавством України не передбачено визначення розміру та порядку виплати

винагороди за використання винаходів та інших ОІВ. Ініціативи з цього приводу НАН України та інших державних академій наук і доручення Кабінету Міністрів України з підготовки відповідних проектів нормативних актів не привели до розробки та прийняття акта, аналогічно, наприклад, директиві Міністерства праці ФРН щодо виплати винагороди винахідникам¹³.

У НАН України вперше в Україні були визначені вимоги з визначення у договорах з проведення НДДКР раніше створених об'єктів права інтелектуальної власності, що передбачається використовувати про проведенні поточних НДДКР, або що мають застосовуватися при використанні результатів таких НДДКР. Якщо при виконанні договорів на проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт передбачається використання об'єктів права інтелектуальної власності, «ноу-хау», майнові права на які належать установі, та які були створені раніше (раніше отримані результати), такі результати мають бути зазначені в договорі на проведення НДДКР та у звітній документації за договором. Однією з форм комерціалізації результатів наукових досліджень в НАН України стало виконання конкурсних науково-технічних та інноваційних проектів. Такі проекти передбачають здійснення прикладних досліджень та розробок науковими установами і співпрацю із суб'єктами господарювання з метою комерціалізації результатів НДДКР.

Положенням про використання ОІВ та Положенням про порядок конкурсного відбору науково-технічних проектів установ НАН України, затвердженим постановою бюро Президії НАН України від 14 грудня 2012 р. № 258, були визначені вимоги щодо співпраці з організацією-партнером при реалізації науково-технічних проектів та надання такій організації установою права використання ОІВ, що створені до виконання науково-технічного проекту, а також під час його виконання, лише на підставі ліцензійних договорів та договорів на передачу ноу-хау. Поряд з укладанням договорів про трансфер технологій, проведення НДДКР, одним із прийнятих у світі засобів комерціалізації результатів наукових досліджень і залучення інвестицій є створення науковими установами стартапів, венчурних підприємств у формі господарських товариств з метою використання об'єктів права інтелектуальної власності.

У 2017 р. НАН України разом із установами здійснювала випуск 346 періодичних видань. Щорічно у видавництвах України та зарубіжних країн науковці НАН України публікують близько тисячі книжкових видань. Актуальними питаннями охорони авторського права у видавничій діяльності є: врахування майнових авторських прав та укладання ліцензійних договорів у процесі видання наукових журналів і монографій між авторами та установами та установами і видавництвами; відображення в політиці з охорони авторського права нових підходів до розповсюдження видань, зокрема, у цифровому вигляді, особливостей охорони авторського права при комерційному та некомерційному використанні творів, застосуванні ліцензій вільного доступу до наукових публікацій, розвитку цифрових бібліотек тощо¹⁴. Основні вимоги до ліцензійного договору на використання твору, що укладається між працівником та науковою установою НАН України – видавцем періодичного видання, визначено п. 8. Положення про періодичне видання НАН України, затвердженого постановою Президії НАН України від 7 листопада 2008 р. № 238. Також постановою Президії НАН України від 4 червня 2014 р. № 130 затверджено нову редакцію ліцензійного договору на використання твору.

Практика охорони авторського права у видавничій діяльності наукових установ НАН України зумовила необхідність детальних рекомендацій щодо особливостей використання об'єктів авторського права. Тому ВД «Академперіодика» НАН України були підготовлені Методичні рекомендації «Питання охорони авторського права у наукових виданнях»¹⁵, у яких розглядалися такі питання: правове регулювання видавничої діяльності, компетенції наукових установ НАН України у галузі видавничої діяльності; особливості правового режиму службових творів, співавторства; авторське право на окремі види творів; використання знака авторського права, особливості наведення цитат та використання фотографій, малюнків та інших творів, майнові права на які належать іншим авторам. Рекомендації містять примірні форми ліцензійних договорів між автором та установою та між установою і видавництвом. Також виклики Інтернет-середовища та розміщення установами статей наукових журналів у цифровому вигляді на сайтах установ обумовили нагальні завдання щодо підготовки рекомендацій із застосування ліцензій вільного доступу, особливостей охорони авторського права при комерційному та некомерційному доступі до видань¹⁶.

Було удосконалено міжнародне співробітництво щодо правових засад охорони інтелектуальної власності та трансферу технологій з метою обміну досвідом та врахування кращої практики реалізації прав інтелектуальної власності. Так, суттєве значення для розвитку охорони прав інтелектуальної власності в НАН України має співробітництво НАН України з Європейською асоціацією академій наук (далі – ALLEA) та Робочою групою ALLEA з охорони інтелектуальної власності. Робоча група, що складається з провідних фахівців у сфері інтелектуальної власності країн Європи, у тому числі НАН України, досліджує актуальні питання охорони інтелектуальної власності в науковій сфері та готує заяви, які після погодження з національними академіями наук приймаються ALLEA та направляються керівним органам Європейського Союзу, Європейському патентному відомству, академіям наук – членам МААН. Вказане стосується підготовки заяв ALLEA щодо патентування CRISPR-Cas технології для спрямованої

зміни геномів, 2016 р.; статусу патентної системи в Європейському Союзі, 2015 р.; підтримки відкритого доступу до наукових публікацій, 2013 р.; спільної заяви ALLEA та НАН України стосовно вдосконалення в ЄС законодавства щодо пільгового періоду розкриття інформації про винахід перед поданням заявки (*grace period*) та міжнародної уніфікації вказаних положень, 2013 р. тощо. Також важливе значення для вдосконалення охорони прав інтелектуальної власності в НАН України має співробітництво наукових установ Академії наук з міжнародними проектами Європейської комісії, Світового банку, двостороннє співробітництво з університетами та науковими установами зарубіжних країн, спрямовані на передання досвіду управління діяльністю з використання ОІВ та їх комерціалізації.

Водночас слід зазначити, що до проблем, які стримують ефективну реалізацію прав інтелектуальної власності в наукових установах, належать відсутність: державних програм фінансування трансферу технологій з установ науки, освіти до промисловості; фінансової підтримки утворення господарських товариств для використання ОІВ; системи венчурного фінансування комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності, податкових, кредитних пільг, спрямованих на посилення інноваційної діяльності. Вказане контрастує з наявністю системи важелів підтримки комерціалізації результатів НДДКР, що існують у державах-членах ЄС, Білорусі, Грузії тощо. Незважаючи на проведення парламентських слухань та слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти щодо розвитку в Україні інноваційної діяльності¹⁷, переважну частину рекомендацій не було реалізовано; відсутність в Україні системи забезпечення кон'юнктурною інформацією, що є досить поширеним у зарубіжних країнах. Також це і відсутність держзамовлення та системи підготовки фахівців з питань інтелектуальної власності, інноваційного менеджменту для установ бюджетної сфери, що обумовлює складність комплектування кадрового складу працівників підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності наукових установ. Висока вартість підготовки таких фахівців і на оплатних засадах. Указом Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» від 27 квітня 2001 р. № 285/2001 підкреслено необхідність вжиття заходів щодо підготовки за державним замовленням фахівців з питань інтелектуальної власності для органів державної влади та закладів освіти, науки, культури державної форми власності. Проте зазначена підготовка для наукових установ не набула розвитку.

На вирішення вказаних питань та утворення в Україні ефективної системи реалізації прав інтелектуальної власності спрямовані пропозиції вчених НАН України з прийняття Стратегії інноваційного розвитку України, законодавчого забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності¹⁸. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що Національною академією наук України у 2000–2018 рр. були сформовані та запроваджені у практику її діяльності сучасні засади організації роботи й нормативного забезпечення створення, охорони і використання об'єктів права інтелектуальної власності. Все це сприяло прийняттю рішень на законодавчому рівні та ініціатив НАН України щодо врегулювання діяльності підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності; визначення правового режиму об'єктів права інтелектуальної власності, що створюються за рахунок бюджетних коштів відповідно до стандартів ЄС.

Від України сьогодні вимагається динамічний економічний розвиток на основі інновацій, глибокої та комплексної модернізації економіки і суспільства в цілому. Модернізація має охопити наукову, технологічну, організаційну й виробничу сфери та здійснюватись відповідно до нової економічної доктрини, яку необхідно прийняти без вагань в якості базового програмного документа для України. Доктрина повинна визначити вектор нової економічної політики України та окреслити сутність всебічних реформ у суспільстві на найближчі п'ять років. Усе це допоможе побудувати суспільство знань, суспільство, де домінують високотехнологічні галузі та інтелектуальні послуги. Потрібно більш широко використовувати можливості академічної науки. Необхідно, щоб влада посилила свою роль в інституціоналізації академічної науки. Також існує необхідність формування взаємодії і взаєморозуміння між наукою та владою, зміцнення державного впливу на процеси інституційної трансформації сучасної академічної науки, посилення динаміки відносин у системі «влада – наука – виробництво» тощо.

Конче важливо, щоб наукові знання перетворилися на основний ресурс економічного розвитку, академічна наука набула все більшого значення для держави. Сучасна структура НАН України зорієнтована на виконання переважно фундаментальних наукових досліджень, без яких неможливо уявити перспективи науково-технологічного й соціального розвитку будь-якої держави. Тому саме держава повинна турбуватися про фінансову та матеріально-технічну підтримку НАН України, що створює міцний фундамент для перетворення фундаментальних знань на прикладні розробки, які й визначають конкурентоспроможність економіки. При цьому необхідно прагнути до партнерських стосунків між наукою і владою.

У сучасному геоелектронному просторі єдиний реальний шлях поступального розвитку України – інноваційний. Актуальність інноваційної моделі розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на розвиток світової економіки. Нові технології докорінно і в стислі терміни змінили її структуру.

У цих умовах розв'язання завдань створення нових об'єктів інтелектуальної власності, їх впровадження в економіку України та належна правова охорона можливі з урахуванням досвіду провідних європейських країн та США. У цьому процесі провідна роль належить інтеграції науки з виробництвом, а виробництва – з освітою, а також міжнародному співробітництву. І зазначені напрями слід поглиблювати та активно й комплексно розвивати.

¹ Агентство Interbrand : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interbrand.com/ru/best-global-brands/previous-years/Best-Global-Brands-2010.aspx>

² Guidelines on Developing Intellectual Property Policy for Universities and R&D Organizations, WIPO, 2000.

³ Щодо обліку нематеріальних активів: розпорядження Президії НАН України від 15 червня 2015 р.

⁴ Про участь наукових установ НАН України у створенні господарських товариств з метою використання об'єктів права інтелектуальної власності: розпорядження Президії НАН України від 17 травня 2016 р.

⁵ Про проведення в Національній академії наук України конкурсу за досягнення кращих показників у винахідницькій роботі, створенні, охороні і використанні об'єктів інтелектуальної власності в установах НАН України та за звання «Винахідник року Національної академії наук України» : постанова Президії НАН України від 22 листопада 2000 р. № 319.

⁶ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо перевірки діяльності наукових установ НАН України з охорони інтелектуальної власності та трансферу технологій: розпорядження Президії НАН України від 09 лютого 2015 р. № 61.

⁷ Порядок формування тематики та контролю за виконанням наукових досліджень в Національній академії наук України, затверджено постановою Президії НАН України від 13 квітня 2011 р. № 111 із змінами від 07 жовтня 2015 р. № 236.

⁸ Положення про цільові програми наукових досліджень НАН України і цільові наукові (науково-технічні) проекти НАН України, затверджено постановою Президії НАН України від 07 жовтня 2015 р. № 236.

⁹ Положення про порядок конкурсного відбору науково-технічних проектів установ НАН України, затверджено постановою Бюро Президії НАН України від 14 грудня 2012 р. № 258.

¹⁰ Про підготовку звіту про діяльність НАН України у 2016 році : розпорядження Президії НАН України № 767 від 25 листопада 2016 р., розпорядження щодо підготовки звітів за інші роки.

¹¹ Лист Президії НАН України від 17.11.2014 р. № 58/2079-8 щодо Рекомендацій з застосування положень нової редакції Закону України «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» від 02 жовтня 2012 р., що стосуються договорів про трансфер технологій.

¹² Трансфер технологій та охорона інтелектуальної власності в наукових установах: монограф. / Ю.М. Капіца, К.С. Шахбазян, Д.С. Махновський, І.І. Хоменко; за ред. Ю.М. Капіци. – К.: Центр інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України, 2015. – 431 с.

¹³ Directive dated 20 July 1959, modified by Directive of 1 September 1983 (Federal Labor Gazette, N° 169, VArbBl. 11/1983, 27.

¹⁴ Авторське право у видавничій діяльності наукових установ / О.Г. Вакаренко, Ю.М. Капіца // Вісник Національної академії наук України. – 2018. – № 2. – С. 97–106.

¹⁵ Питання охорони авторського права у наукових виданнях (методичні рекомендації) / Ю.М. Капіца, К.С. Шахбазян, Д.С. Махновський, О.Г. Вакаренко, А.І. Радченко, З.А. Болкотун. – К.: Акадперіодика, 2017. – 110 с.

¹⁶ Рекомендації щодо застосування ліцензій відкритого доступу при розміщенні матеріалів наукових журналів та збірників наукових праць в електронному середовищі: лист ЦДІВТТ від 15 січня 2018 р. № 2/2018.

¹⁷ Про концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України: постанова Верховної Ради України від 13 липня 1999 р. № 916-XIV; Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні : постанова Верховної Ради України від 16 червня 2004 р. № 1786-IV; Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації»: постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 р. № 1244-V; Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : постанова Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI; Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави» : постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 р. № 182-VIII тощо.

¹⁸ Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 334 с.

Резюме

Бошицький Ю.Л. Деякі актуальні питання реалізації права інтелектуальної власності в системі Національної академії наук України.

У статті досліджено основні напрями правового забезпечення створення, охорони та трансферу об'єктів інтелектуальної власності в системі Національної академії наук України. Обґрунтовується необхідність розробки економічної стратегії, яка має базуватися на засадах модернізації економіки, спиратися на інноваційні науково-технічні дослідження, їх інтеграцію з виробництвом як єдиним процесом розвитку науки, техніки і виробництва. Аналізуються питання комплексного вдосконалення правової охорони інтелектуальної діяльності, належної охорони її результатів, діяльність відповідних структур у системі НАН України. Також у статті проводиться історичний екскурс законодавства щодо діяльності наукових установ НАН України у патентно-ліцензійній сфері.

Ключові слова: інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, Національна академія наук України, трансфер технологій, винаходи, запровадження науково-технічних досягнень, впровадження сучасних технологій, інноваційна діяльність.

Резюме

Бошицкий Ю.Л. Некоторые актуальные вопросы реализации права интеллектуальной собственности в системе Национальной академии наук Украины.

В статье исследованы основные направления правового обеспечения создания, охраны и трансфера объектов интеллектуальной собственности в системе Национальной академии наук Украины. Обосновывается необходимость разработки экономической стратегии, которая должна базироваться на принципах модернизации экономики, опираться на инновационные научно-технические исследования, их интеграцию с производством как единым процессом развития науки, техники и производства. Анализируются вопросы комплексного совершенствования правовой охраны интеллектуальной деятельности, подлежащей охране ее результатов, деятельность соответствующих структур в системе НАН Украины. Также в статье проводится исторический экскурс законодательства о деятельности научных учреждений НАН Украины в патентно-лицензионной сфере.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, право интеллектуальной собственности, Национальная академия наук Украины, трансфер технологий, изобретения, внедрение научно-технических достижений, внедрение современных технологий, инновационная деятельность.

Summary

Boshitsky Yu. Some topical issues of exercising the right of intellectual property in the system of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The article covers the basic tendencies of legal ensuring creation, protection and transfer of objects of intellectual property in the system of the National Academy of Sciences of Ukraine. The importance of developing an economic strategy which has to be based on the principles of economic modernization, on innovative scientific and technical research, on their integration with the production as a united process of developing science, on technology and production is substantiated. The issues of comprehensive improvement of legal protection of intellectual activities, the proper protection of its results, the activity of relevant structures in the system of the NAS of Ukraine are analyzed. The article also covers historical digression of legislation concerning activities of scientific institutions of the NAS of Ukraine in the field of patenting and licensing.

Key words: intellectual property, intellectual property right, the National Academy of Sciences of Ukraine, technology transfer, invention, introduction of scientific and technical achievements, implementation of modern technology, innovation activity.

УДК 347.77

І.І. ВАЩИНЕЦЬ

Іван Іванович Ващинець, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА МЕЖІ СУБ'ЄКТИВНИХ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» стало важливим етапом у розвитку вітчизняної правової системи. Стаття 17 Закону встановила, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. З набранням чинності новими редакціями кодексів цивільного, господарського і адміністративного судочинства 15 грудня 2017 р. вимога про застосування практики ЄСПЛ міститься безпосередньо у процесуальних нормах. Відтак, практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у правозастосуванні в Україні.

Право інтелектуальної власності загалом тривалий час було поза увагою Європейського суду з прав людини. Вважалося, що воно жодним чином не перетинається з правами людини, а тому дві системи прав існували і розвивалися незалежно¹. Однак у 90-х роках ХХ ст. ситуація змінилася докорінно. З одного боку, Європейський суд визнав, що інтелектуальна власність як така безумовно охороняється ст. 1 Протоколу Першого Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод². Іншими словами, Суд вирішив, що принаймні деякі суб'єктивні права інтелектуальної власності є правами людини, яким надається охорона у рамках Конвенції. Разом із тим реалізація суб'єктивних прав інтелектуальної